

El fonament de la fraternitat i l'amistat social

De Deus Caritas est a Fratelli tutti

Joan Costa Bou¹

En aquest article volem mostrar com la crítica que s'ha fet d'una certa manca de fonamentació teològica de l'encíclica Fratelli tutti del papa Francesc es pot ben bé justificar, tot sustentant-se en tots els ensenyaments previs de la Doctrina social, que aporten tot el bagatge d'una adequada antropologia teològica per a fonamentar les exigències de la fraternitat que n'extreu Francesc. Aquesta fonamentació, que hi és present en totes les encíclics socials, és aprofundida especialment pel papa Benet en les encíclics Deus Caritas est i Caritas in veritate, com a marc conceptual de les aportacions del papa Francesc.

Introducció

La recepció de l'encíclica *Fratelli tutti* del papa Francesc² no ha estat neutra, sinó que ha suscitat tota mena de reaccions, a favor i en contra, i per diversos motius. Entre les crítiques hi trobem, per exemple, qui comenten que el Pontífex no aporta gairebé res als ensenyaments socials del Magisteri, i no fa res més que reiterar el que ja ha dit al llarg del seu pontificat, amb l'excepció de la condemna radical de la guerra i la pena de mort. Altres, li critiquen la seva postura en contra del liberalisme econòmic. Penso, però, que les crítiques negatives i certes adhesions incondicionals per part d'opcions socials concretes, parteixen de mirades ideològiques, que impedeixen extreure l'essència d'aquest document.

Altres, de dins l'Església, com ara Stefano Fontana, veu en l'encíclica de Francesc, un canvi substancial en la comprensió de l'esmentada Doctrina social. De fet, afirmarà que no només està canviant l'ensenyament social del Papa, sinó també el mateix paper del Papa en l'ensenyament social. En critica sobretot que l'ensenyament social no és, pròpiament, en aquesta encíclica, l'anunci de Crist pel que fa a les realitats temporals, i instrument d'evangelització. Fontana, a més, considera que es tracta d'una exposició més existencial i històrica que no pas metafísica, sense gaires referències a l'ordre natural, a les finalitats de la naturalesa humana... Aquest autor veu en les propostes del Papa quelcom d'opirable que depassen els objectius de la Doctrina social de l'Església. També jutja negativament cert llenguatge ambigu i sense matisos que porten a poder mal interpretar el seu ensenyament.³

En llegir les crítiques més fortes que s'han adreçat a l'escrit de Francesc, hom podria dir que estem més davant un tractat d'ètica social que de teologia moral, més d'una reflexió horitzontal que d'un plantejament profundament religiós. És veritat aquesta crítica? Aïlladament, és a dir, al marge de tot el seu pensament i de la *continuitat* en la qual s'insereix tota encíclica social, podria respondre's en part positivament. Tanmateix, si hom té en compte el patrimoni previ dels papes, ells ja han ofert amb prou profunditat una fonamentació antropològica i teològica de les reflexions que Francesc presenta amb l'encíclica *Fratelli tutti*.

La intenció de Francesc a *Fratelli tutti* és extreure'n conseqüències de la fraternitat, en la seva dimensió universal. Ell mateix ho exposa tot dient que aquesta encíclica “no pretenen resumir la doctrina sobre l'amor fratern, sinó aturar-se en la seva dimensió universal, en la seva obertura a tots. [...] Si bé la vaig escriure des de les meves conviccions cristianes, que m'encoratgen i em nodreixen, he procurat fer-ho de tal manera que la reflexió s'obri al diàleg amb totes les persones de bona voluntat.” (FT 6) No ofereix tant el perquè de la fraternitat universal, sinó que donant per entès que hi ha una fraternitat universal, proposa el que comporta i com la podem posar en pràctica, en un món on tot i tothom està interconnectat i tots ens necessitem els uns als altres.

L'antropologia teològica capaç de fonamentar la fraternitat i l'amistat social

Benet XVI posà en relleu que el debat per a la construcció d'un món conforme a la dignitat humana passava per una recta comprensió de l'ésser humà: “avui és necessari afirmar que la qüestió social s'ha convertit radicalment en una qüestió antropològica.”⁴ Només podrem cercar solucions veritables per als problemes que pateix la humanitat si comprenem bé què és la persona humana.

La reflexió de Francesc sobre la paràbola i la relectura de textos bíblics que fa al segon capítol van encaminades a mostrar que l'amor és el que ens

*La paràbola del Bon Samarità
ensenya que ara, el proïsme,
no és només el que pertany al mateix
grup, sinó tota persona a qui ens
hem d'apropar.*

porta, en paraules de Benet XVI, a preocupar-nos i ocupar-nos dels altres.⁵ Mirant el bon samarità, hom descobreix una nova crida que, a més, està ja inscrita en el nostre ser com a llei fonamental. “El relat [del bon samarità], diguem-ho clarament,

no tracta d'un ensenyament d'ideals abstractes, ni se circumscriu a la funcionalitat d'una moralitat ètico-social. Ens revela una característica essencial de l'ésser humà, tantes vegades oblidada: hem estat fets per a la plenitud que només s'aconsegueix en l'amor. No és una opció possible viure

indiferents davant el dolor, no podem deixar que ningú quedi ‘a un costat de la vida.’” (FT 68)

La mateixa paràbola ensenya que ara, el proïsmo, no és només el que pertany al mateix grup, sinó tota persona a qui ens hem d’apropar. Jesús transforma el plantejament sobre el proïsmo que es tenia en aquella època: “no ens convida a preguntar-nos qui són els que estan a prop nostre, sinó a tornar-nos nosaltres pròxims, proïsmo.” (FT 80) La reflexió no acaba només en un reconeixement de l’altre en el fet d’adornar-nos que l’altre és la nostra pròpia carn (FT 84), més encara, la fe aporta una nova llum, una dimensió no només humana, sinó també transcendent, “en descobrir el mateix Crist en cada germà abandonat o exclòs”.⁶

El tercer capítol de l’encíclica –“Pensar i gestar un món obert”–, Francesc ofereix una certa fonamentació ètica de la fraternitat universal. Prenent de l’antropologia teològica de *Gaudium et spes*, exposa la conclusió d’una de les afirmacions més importants del Concili Vaticà II: “Un ésser humà està fet de tal manera que no es realitza, no es desenvolupa ni pot trobar la seva plenitud si no és en el lliurament sincer de si mateix als altres.” (FT 87)⁷ En l’ésser humà hi ha inscrit una *llei d’èxtasi*: “sortir de si mateix per trobar en un altre un creixement del seu ésser. Per això en qualsevol cas l’home ha de dur a terme aquesta empresa: sortir de si mateix.” (FT 88)

En parlar del valor únic de l'amor, és potser el paràgraf més explícit on la vida de fe no resta només en l'àmbit de les motivacions, sinó en la veritat moral de l'obrar de la persona (l'amor, cita el papa Francesc, és "el criteri per a la decisió definitiva sobre la valoració positiva o negativa d'una vida humana") (FT 92)⁸ i de la seva capacitat. La caritat teològica fa que les virtuts humanes siguin virtuts en plenitud, és més, sense aquesta caritat, ni tan sols són veritables virtuts. De fet, la persona humana sense Déu i sense Crist ni s'entén ni pot viure en plenitud, més encara, sense Déu la persona és deshumanitzada.⁹

La veritat us farà lliures (Jo 8, 32)

"La caritat –escriu Francesc, bo i reiterant afirmacions de Benet XVI– és molt més que sentimentalisme subjectiu, si és que està unida al compromís amb la veritat, de manera que no sigui presa fàcil de les emocions i les opinions contingents dels subjectes. Precisament la seva relació amb la veritat facilita a la caritat el seu universalisme i així evita ser relegada a un àmbit de relacions reduït i privat. [...]. Sense la veritat, l'emotivitat es buida de continguts relacionals i socials. Per això l'obertura a la veritat protegeix la caritat d'una falsa fe que es queda sense el seu horitzó humà i universal". (FT 184)¹⁰

La veritat es fa present també a l'encíclica de Francesc en parlar del diàleg. Afirmarà que "el relativisme no és la solució. Embolicat darrere d'una suposada tolerància, el relativisme acaba facilitant que els valors morals siguin interpretats pels poderosos segons les conveniències de moment. Si en

Embolicat darrere d'una suposada tolerància, el relativisme acaba facilitant que els valors morals siguin interpretats pels poderosos segons les conveniències de cada moment.

definitiva no hi ha veritats objectives ni principis sòlids, fora de la satisfacció dels propis projectes i de les necessitats immediates [...] no podem pensar que els projectes polítics o la força de la llei seran suficients. [...] Quan és la cultura la

que es corromp i ja no es reconeix alguna veritat objectiva o uns principis universalment vàlids, les lleis només s'entenen com a imposicions arbitràries i com a obstacles a evitar. [...] Perquè una societat tingui futur cal que hi hagi assumit un sentit respecte cap a la veritat de la dignitat humana, a la qual ens sotmetem". (FT 206, 207)

Què aporta la fe a la construcció d'una amistat universal per aconseguir un món just i fraterno? Aquest és anàleg al debat de la relació entre fe i raó. Aporta més que una cosmovisió i noves motivacions, encara que també hi influeix. La reflexió de Francesc troba el seu suport en el pensament de Benet XVI: "la naturalesa específica de la fe és la relació amb el Déu viu, una trobada que ens obre nous horitzons, molt més enllà de l'àmbit propi de

la raó. Però, ahora, és una força purificadora per a la raó mateixa. En partir de la perspectiva de Déu, l'allibera de la seva ceguesa i l'ajuda a ser millor ella mateixa. La fe permet a la raó acomplir la seva comesa de la millor manera i veure més clarament el que li és propi. En aquest punt, se situa la doctrina social catòlica: [...] Només vol contribuir a la purificació de la raó i aportar la seva pròpia ajuda perquè el que és just, ara i aquí, pugui ser reconegut i després posat també en pràctica”.¹¹

La caritat política

Dins el cinquè capítol de la *Fratelli tutti* –“La millor política”–, Francesc ofereix aspectes concrets de l'amor en l'aspecte social i estructural. Després de criticar els populismes i cert liberalisme (individualisme econòmic), proposa avançar vers un ordre social i polític l'ànima del qual sigui la caritat social (FT 180), essent la doctrina social de l'Església la guia segura per a fer efectiva aquesta caritat social. Caritat que sorgeix de la consciència de ser persones i no només individus. Gràcies a aquest amor social, afirmarà el Papa, “és possible avançar cap a una civilització de l'amor a la qual tots puguem sentir-nos convocats. La caritat, amb el seu dinamisme universal, pot construir un món nou perquè no és un sentiment estèril, sinó la millor manera d'aconseguir camins eficaços de desenvolupament per a tothom. L'amor social és una força capaç de suscitar vies noves per afrontar els problemes del món d'avui i per renovar profundament des del seu interior les estructures, organitzacions socials i ordenaments jurídics”. (FT 183)

Un humanisme veritable s'obre a l'Absolut en el reconeixement d'una vocació que dona la idea vertadera de la vida humana.

La caritat social, que és el cor de l'esperit de la política, és sempre un amor preferencial pels últims. Com diu Francesc, “només amb una mirada l'horitzó del qual estigui transformat per la caritat, que el porta a percebre la dignitat de l'altre, els pobres són descoberts i valorats en la seva immensa dignitat, respectats en el seu estil propi i en la seva cultura, i per tant veritablement integrats en la societat. Aquesta mirada és el nucli de l'autèntic esperit de la política.” (FT 187)

Tenint en compte que la Doctrina social a més de principis permanents i criteris de judici, ofereix orientacions per a l'acció. Què cal per fer efectiu aquesta caritat política? Algunes orientacions que sant Pare proposa són una cultura de l'encontre (FT 191), la *tendresa*, l'amor que es fa proper i concret (FT 194)¹², i un amor esperançat, confiat en les reserves de bé que hi ha en el cor del poble, malgrat tot (FT 196). Aquesta cultura de l'encontre enclou també “apropar-se, expressar-se, escoltar-se, mirar-se, conèixer-se, tractar de comprendre, buscar punts de contacte, tot això es resumeix en el verb *dialogar*”. (FT 198)

Per acabar, podem també afirmar que no hi ha, doncs, més que un humanisme veritable que s'obre a l'Absolut en el reconeixement d'una vocació que dona la idea vertadera de la vida humana. Aquesta visió del progrés és el cor de la *Fratelli tutti* i motiva totes les reflexions de Francesc sobre la llibertat, la veritat i la caritat pel que fa al desenvolupament.

¹ Professor de la Facultat de Teologia de Catalunya

² Francesc, carta Enc. *Fratelli tutti* (FT), 3 octubre 2020, 2.

³ Fontana S. (2020, 5 gener), Los cambios de Francisco en la Doctrina Social de la Iglesia. Abramos un debate. *News dell'Osservatorio*. Recuperat de <https://www.vanthuanobservatory.org/esp/los-cambios-de-francisco-en-la-doctrina-social-de-la-iglesia-abramos-un-debate-por-stefano-fontana/>.

⁴ Benet XVI (2009), Enc. *Caritas in veritate* (CV), 75.

⁵ Benet XVI (2005), Enc. *Deus Caritas est* (DCE), 6.

⁶ FT 85. Mt 25, 40.45.

⁷ Citant Concili Vaticà II (1965), Cons. *Gaudium et spes* (GS), 24.

⁸ Citant Benet XVI, DCE 15.

⁹ Cfr. GS 22. 24. És ben clara l'afirmació de Pau VI: "Certament, l'home pot organitzar la terra sense Déu, però a cap i a la fi, sense Déu no farà més que organitzar-lo contra l'home." (Pau VI [1967], Enc. *Populorum progressio*, 42).

¹⁰ Cfr. CV 2-4.

¹¹ DCE 28.

¹² La tendresa "és un moviment que procedeix del cor i arriba als ulls, a les orelles, a les mans".